

ХЕРЦЕГНОВСКИ ОДБОР ЗА „СТРАДАЈУЋЕ ХЕРЦЕГОВЦЕ“ 1875.¹

Да би се лакше сагледао сав значај „Херцеговског одбора за страдајуће Херцеговце 1875“ (у даљем излагању Одбор), поменимо најпре историјски оквир у који се сместила „невесњска буна“, како је назван онај трећи по реду босанско-херцеговачки устанак. Сетимо се такође узрока и последица тих историјских збивања. Нема сумње да је Одбор био нераздвојни део ове буне, у поводу које је и настао и одмах постао њена „жила кувачица“. Одиграо је, дакле, пресудну улогу у њој, посебно у организовању и усмеравању овог општег националноослободилачког оружаног покрета, у ком правцу се буна убрзо распламсала. Веома запажен је био рад Одбора на популаризовању устанка, као и на свестраном прикупљању помоћи, како за саме устанике тако и за све остале „страдајуће Херцеговце“ (рањенике, старце, жене, децу, болесне...). Осим тога, Одбор је био

¹ На сугестију Архива Херцег-Новог, коме је било познато, да се у САНУ чува нека преостала архива овог Одбора (Архив САНУ, рег. број 7244/1—85), коју је Саво Накићеновић послао др Ј. Цвијићу још 1923, уз дјелимични приказ невесњске буне, — Саво син Јован прибавио је и предао Архиву Херцег-Новог фотокопије свих тих сачуваних списа.

На прелог редакције зборника „Бока“ Јован је, репродукујући тај приказ, самими дјелимичне изводе из неких, по његовом мишљењу интересантнијих примјерака те прилично обимне документације, уз извјесна своја запажања, која у цјелини доносимо.

Редакција сматра корисним, да ову грађу, макар и непотпуну, овдје прикаже (из приказа је видљиво, да је доста списа пропала). Надамо се, да ћемо овим потстаћи неког заинтересованог историчара, да цјеловито обради и овај устанак, уколико се временом пронађу још неки списи осталих одбора, што евентуално није обухваћено постојећом историографијом ових босанско-херцеговачких устанака. — Осим тога, сматрамо да је и ово дио културно-историјске баштине Херцег-Новог.

Архив је већ формирао фонд овог Одбора, а чине га наведене фотокопије и списи Тршћанског одбора, које су Архиву предали наследници пок. Велимира Ломбардића, Новљанина, који је руководио тим Одбором (Архив Херцег-Новог, историјска збирка, група I, II и III).

Редакција

центар за прикупљање сваке врсте помоћи из целе Европе, коју је он дистрибуирао и дотурао устаницима преко Суторине и Зубаца. Све ове чињенице проистичу из самих докумената Одбора, који ће овде бити у изводима приказани, уз незнатне напомене.

Ова неспорна заслуга Херцег-Новог била је високо цениена од стране ондашње хумане Европе, док је код нас, нарочито данас, недовољно позната, чак и старијим Бокељима. Тиме је управо и мотивисан овај спис, тј. да би зборник „Бока“ све то отрглао од заборава.

Поменимо још и чињеницу, историјски утврђену, да је не-веснијска buna, у својој крајњој конзеквенцији, из основа изменила ондашњу геополитичку карту целог Балканског полуострва. Наравно, она је била само повод, а не узрок свих тих историјских збивања, која су уследила и довела до распада Турске на Балкану (његови корени су далеко дубљи и даљи...).

Наведену делимичну документацију овог Одбора пронашао је Саво Накићеновић (С. Н.) у заоставштини свог стрица Јована Накићеновића (Ј. Н.), благајника и тајника Одбора и ондашње општине, те са приказом доставио др Ј. Цвијићу још 1923. године у свом писму (Архив САНУ, 13484/9), називајући овај свој приказ рада Одбора „раљницом“, С. Н. напомиње следеће: „Ако је за Академију, штапајте је, а ако није, нека стоји тамо. Доћи ће вријеме кад ће бити кому од потребе.“ И ето — добе 600-годишњи јубилеј Херцег-Новог, да би и овај спис утладао светло дана, као илустративан фрагмент његове часне прошлости.

Кад су Турци основали Босански пашалук (ту највећу област у свом пространом царству...), временом су бивали све безобзирнији у исламизацији, ратним пустошењима и експлоатацији, нарочито раје по селима, служећи се и верским антагонизмима. Народ се често дизао на устанак и буне, но неорганизовано, па их је Омер-паша Лагас (лички потурџа) лако у крви угушивао (у Босни од 1833. до 1859; у Херцеговини 1836. и од 1852. до 1863). Интересантно је то да је у сваком херцеговачком устанку учествовао и Херцег-Нови. Поменимо овде најпре Лака Вукаловића, који је из Зубаца морао да бежи у Херцег-Нови (1839), на Бурбезо брдо (где је сада вила „Галеб“). Ту је Лако, уз помоћ Суторине и Херцег-Новог, припремио и подигао устанак у суседном делу Херцеговине, но њега је ускоро намамио и отровао Омер-паша. Посебно треба истаћи успешно и добро организовање устанка од стране његовог сина Луке Вукаловића, који је као пушкар живео у Херцег-Новоме и ту се свестрано припремао за устанак.

По кад ни Лукин устанак није успешно доведен до краја (Лука је 1863. морао да одступи, па је бродом испод Пераста

ХЕРЦЕГОВАЧКИ БЕД УНИЦИ
(У. Предлић)

отпловио за Русију, где је и умро 1873), Омер-паша Латас све је безобзирније спроводио зулуме, па је тако и дошло до невесињске буне. Најпре је група Пере Тунгуза, 23. јуна 1875, у кланцу Бишина напала један турски караван, а четири дана касније дошло је до јачег сукоба у близини Невесиња. Затим се, 9. јула, једна организована група од 80 наоружаних сељака, на челу са Јованом Гутићем, сударила на брду Градац са јачим потерним одредом Турака, који је безуспешно претресао шуме у потрази за Тунгузом, те био потучен.

Устанак се веома брзо ширео на све стране, што указује на његову организованост, а Тунгузова група је вероватно била нестрпљива, па спонтано напала наведени караван. Борбе су прво захватиле цео невесињски крај. Устанике је предводио пош Богдан Зимонић, војвода татачки, који је увек први јуришао на Турке, па су они веровали „да га пушка неће“, а у народу је иначе важио као необично хуман, праведан и мирољубив човек (в. „Поријекло Зимонића породице...“, Ј. Н., Нови Сад, 1880). Видни су били и успеси устаника, које је предводио организатор устанка, Мићо Љубибратић, школован у Дубровнику, но ускоро је морао да одступи, због раздора и неслоге (пored ових списа, в. „Биљешке једног писца“, С. Матавуљ, Цетиње, Обод 1975). Устанак је брзо захватио не само билешки и столачки крај већ и добар, део остале Херцеговине, као и веће пределе Босне (али под веома тешким околностима, јер Босна није имала одбор, сличан херцеговском). Највише је успеха било у граничном појасу према Црној Гори, где су, већто користећи границу, црногорске устанике и добровољце предводили храбри прото Миња Радонић и легендарни војвода Пеко Павловић. Турци су трпели пораз за поразом, уз велике губитке у људству, оружју и храни. Као пример може да се наведе „бој на Муратовици“, маптовито описан од стране непознатог учесника, чији опис дајемо на крају приказа (према енциклопедијама, Турци су у овом боју имали 1325 мртвих и безброј рањених, уз неупоредиво мање губитке устаника).

Док су се народи Европе дивили успесима устаника и њиховој борби за слободу, политичаре Европе све је то забринуло. Њиховој „комбинаторици“ нису конвенирали ови успеси, јер су се прибојавали да се Турска не распадне, иначе очигледно немоћна да савлада устанике. Отпочела је жива дипломатска активност политичара, камуфлирана тобожњом мирољубивошћу, настојећи да се умешају и поберу плодове устаничке борбе. Чак је и цар Фрањо, приликом тадашње посете Далмацији, настојао да изигра српске главаре из Херцеговине, које је примио у аудијенцију. Но они се нису дали заварати (тражили су, као услов за мир, међународне гаранције).

Следеће године, под притиском јавног мњења, владе Србије и Црне Горе склапају савез и одмах затим објављују рат Турској (18. VI 1876). То следеће године чини и Русија.

Као што је познато, из последица невесињске буне изродило се такозвано „Источно питање“, из кога је вешта дипломатија Аустро-Угарске извукла највеће користи. Наиме, немоћна Турска је са Русијом закључила санстефански мир (3. III 1878), који је предвиђао Велику Бугарску, углавном на штету Србије (припали би јој Ниш, Пирот, Врање . . .). Овакав мир Русији је обезбеђивао продор на Балкан и излаз на Јадранско море. То се косило са интересима и плановима велики сила, па су ускоро сазвале берлински конгрес (13. VII 1878), који је ревидирао наведени мир, тако да је, поред осталог, Аустрији дао право да окупира Босну и Херцеговину. Она је 1908. и анектирала ове две јужнословенске покрајине, те себи обезбедила продор на исток.

Павешћемо, узгред, да су за време ових збивања неки социјалдемократи из II интернационале сматрали да Турску и статус кво на Балкану треба по сваку цену сачувати, јер да би распадом Турске Русија добила знатну предност код православних, који су у већини на Балкану. Они су још истицали да балкански народи треба да сачекају да им слободу донесе победа европског пролетаријата . . ., а да иначе није ни вредно да дође до светског рата због „значаје примитивних Срба у Херцеговини“ (ноторно је, да су ови социјалдемократи били словенофоби, а нарочито србофоби).

Међутим, Маркс и Енгелс сматрали су ово резоловање погрешним, истичући сасвим супротну тезу (в. „Борба“, 1910, Д. Туговић, односно „Политика“ од 20. IV и 13. V т. г.). Наиме, у њиховом тадашњем чланку се истиче, да би бранећи опстанак Турске и статус кво на Балкану, самим тим било и даље одржавано непогодношљиво утијетавање Јужних Словена, што би их аутоматски терало у загрљај Русије („заштитнице“ православних . . .). Међутим, ако би Србија и даље јачада распадом Турске (она иначе није чекала да је други ослобађају, а одмах је по ослобођењу завела уставно уређење западног типа . . .), она би постала узор и подстрек за слободу осталих Јужних Словена. Уместо, дакле, закључују они, да се снагом гурају под окриље руског аутократизма (самовлашћа), Југословени би се (како нас већ тада правилно називају Маркс и Енгелс, сагледавајући једино целисходан и неминован историјски ход Јужних Словена), листом окренули западној култури и цивилизацији, што малена Србија већ успешно чини (а још ће брже, чим се буде саградила железничка пруга до Београда и даље).

И Крлежа истиче, посебно у Енциклопедији, традицију наших нековних устанака и буца против турбина, као „основни мотив наше историје“, која нас иначе није штела, а истиче и уворну традицију да очувамо нашу свеукупну самобитност, идентитет, што је све коначно верификовано у нашој револуцији.

После ових неколико напомена подсећања, прелазимо на сам приказ Одбора, онако како га је С. Н. сачинио и доставио у рукопису Српској академији наука у Београду (Архив рег. бр. 7244/—1-85):

ХЕРЦЕГНОВСКИ ОДБОР ЗА СТРАДАЈУЋЕ ХЕРЦЕГОВЦЕ 1875. од прота Сава Накићеновића

Невесинска буна, која је почела крајем мјесеца јуна 1875. одјекнула је свом Европом. Њени вође: Мићо Љубибратић, Пеко Павловић, прото Миња Радонић, Јефто Бјелобрк, серлар Томо Томаневић, поп Богдан Зимонић, Трифко Вукаловић, Лазар Социца, Баћо Мићуновић, Максим Баћевић, Софроније Сиремо, Борбе Радловић, Лука Петковић, Гаптор Милићевић, Стојан Ковачевић, Дум Иво Мусић и др., са својим прогласом за слободу и борбом против зулума турских, обратили су били на се, не само поглед све Европе, него и сажаљење и помоћ од стране многих... — Тада се у Херцеговину установио одбор са: Борбем кнез Војновић, др Миланом Јовановић, Јовом Пакићеновићем и Јефтом Гојковићем.

Ова је буна захватила дуж бокелске и црногорске границе, као и дубровачког, сву Херцеговину — све до Скаларског језера. — Па и у Босни буна је планила, прво у округу Градишке, крај Саве и Врбаса, па у Дубничком, Костајничком, Новском округу, око планине Козаре и Пастирева. Сва су ова 4 округа устала 3. и 4. августа. — Буна је после захватила у Босни сав дугачки простор од реке Босне дуж Саве, Уне и унаоколо све меће све до херцеговачке границе, па југоисточно крај Босне и горе Романије, према Ужичком округу. Крви се у Босни највише пролило око планина: Матајице, Козаре, Пастирева, Рисовца, Грмеча, Црног Потока, Тишковца и Пролога. Вође устанка беху: Вид Милановић, Перо Крецо, Стева Алексић, Остоја Вејиновић, Мићо Шурлан, Перо Павловић, Вид Филиповић, Трива Амелица, Буидало, Петар Мркоњић (краљ Петар) и др.

Док је из Босне много бегунаца налазило заклона у Сјеверној Далмацији — Книну и другде, дотле херцеговачка нејач и сиротиња налазили заклона у Херцеговину, дубровачком и Црној Гори.

У Босни се устанак развијао спорије, него у Херцеговини, али, са напредовањем Херцеговачког, храбрио се и оживљавао и босански устанак. Главари херцеговачки: војвода бањански Максим Баћевић, Љубибратић, Социца, поп Б. Зимонић, Лука Петковић, Пеко Павловић и др., 13. августа 1875. одржали су

састанак у ман. Косијереву, на левој обали Требишњице, близу пригорске градице, а све да боље организују устанак и да поставе војни план. Усташе² су нападале у планинским кланцима на комору турску, отимали је и одводили у Зупце, Бањане и Пиву, да се за зиму снабдеју са храном.

Пеко и Љубибратић са 2000 усташа, изађу из Зубаца и у Прапратници дочекају, од Клека, 4 батаљона турске војске, те, иако била са 1600 људи од Мостара, поткрепљена, ипак усташе одузеше јој доста хране и чебане и убише око 500 људи.

Ова је усташка победа сваког Србина осоколила, те и босанским усташама поче стизати добровољна помоћ из Србије. Једну је такву чету одвео војвода Жарко Љешевих, преко Сјеништа и Увца, другу Панић, преко Дрише итд. Прву (Жаркову) нападе Мехмед-али-паша од Сјенице и разбије је 7. септембра.

Усташе херцеговачке бројиле су тада око 4000 људи. Повећавале су се доласком Срба, са свих страна, особито из Црне Горе и Боке. Придолазило је много и Гарибалдинаца. Све се усташе врзле око хране и чебане, обично у Дути, или око опсаде турских градова, да их Турци храном не снабдеју.

Од септембра имао је Девдин-паша око 16000 редовне војске, те, по његовом наређењу, Шефкет-паша удари на усташе 1. октобра, јужно од Граба, и заузме им положај, али их не мога прогонити због непроходна земаљишта. И сам се повуче у Требиње, кад му храна нестане, а усташе у Суторину, код Херцеговога.

У новембру је било усташа око 10000. Налазили су се у Зупцима, Бањанима, Пиви, Рудинам и Шуми, а, јер им се и оружје почело побољшавати (први тои набавио им др Лаза Костић и Јефто Гојковић, од Томановића и Каменаровића из Боке), почели су предузимати излете по Гацком, Пиви, и Дрини, јужно од Фоче; — нападали су и на турске куле, али им нису могли много наудити, јер не имали артиљерије.

Сврхом октобра Пеко Павловић и Лазар Социца са 5000 борца напану турску тврђаву Горанско, а јужно одатле, у Дути кланцу 3000 усташа назило је тврђаву Никшић и пресекао јој везу са Гацком. Шефкет-паша оле да ослободи опседнуту тврђаву. Дне 10, 11. новембра око Горанског били су се крвави бојеви, где и усташа пало преко 450, а Турака много више, али Шефкет мора се, без успеха, повратити. Зато главни командант Реум-паша са 12000 људи и 12 топова крене да ослободи Горанско. Дне 24. новембра удари на манастир Пиву, а, јер усташе не могући се одупрети толикој сили, пуште Реум-пашу, да без отпора уђе у Пиву и унесе храну у Горанско. Тек на повратку турском у Метохију усташе су нападали Турке и штете им наносили.

² тако су се звали устаници.

Све до зиме око Никшића водила се крвава борба, и тад прекинуте операције (по прилици од половине децембра 1875 до марта 1876). Зима је била општра, хладан ветар, а по планинама велики снег. Усташки главари зимовали су у Суторини.

Место Реум-паше, дође за команданта Мухтар-паша, који стиже 1 јануара 1876 у Клек, а одатле у Требиње, где намести главни стан. — Од августа 1875 било је послано у Херцеговину око 3000 војника, а Мухтар (син Мешада) једва да је затекао за борбу 15000 војника. Узрок је тому, осим што војска гинула, и, јер немала подвозних средстава, лекара, лекова ни новца. Зато није ни он шта важна подузимао. И он, и усташе, мировали су до краја фебруара 1876.

Тад усташе, поткрепљени новцем, храном, оружјем и добровољцима, јављају се и отпочиње борба с новом снагом. Усташе су овако биле подељене: Трифко Вукаловић са 300 Зубана, архимандрит Мелентије Перовић са 300 из Шуме, Пеко Павловић са 1300 Бањана и Рудињана, поп Богдан око Гајка са 1000, Лазар Сочица на Пиви и Тари са 1200, Драго Обренов у Дути са 320 усташа, дум Иво Мусић са својим, тако и прота Миња Радонић. Било их око 6 — 7000 усташа, а Мухтар око 22000, али ни Мухтар не има против усташа успеха, јер их штитила граница, црногорска и даалматинска, која близу била. Највише је тежио, да унесе храну у Никшић, а усташе га ометали, те се били крвави бојеви у кланцу Дути, око утврђивања на Пресјечи 12 километара удаљеној од Никшића. Мухтар-пашина војска, после четир дневне борбе, тек продре до Пресјеке, где Мухтар остави храну, па се врати у Гајко, да се новом снагом поткрене, и тек, кад прикупи око 18000 људи, успе му, да унесе храну у Никшић, али је зато жртвовао сву теглећу маршу. Још је било озбиљнијих сукоба и око Требиња, Дријена, око Горанског. Мухтар се доиста мерио у јунаштву са: Социном, Пеком и поп Богданом.

Поодавно не бијаше међу њима љубибратића, јер између њега и Пеке Павловића изродило се неко трвење. Ради тога Љубибратић прво се беше повукао у Дубровник, а одатле у Габелу, где је био скупио нешто усташа, да подигне буну на десној страни Неретве до аустријске границе, јер се овај крај (католици) не беху придружили устанку, те да тако веже Херцеговину са Босном. Овај свој поход, 27 фебруара у пределу Имотског, држећи се аустријске границе заврши он преко своје воље. Њега ухвати један официр аустријски на граници и разоружа га на аустријском земљишту, а четници се његови растурају којекуда. Љубибратић буде интерниран у Бриш, а неки његови бојни другови у Анци.

И у Босни је растао устанак на више тачака. Валија Ибрахим-паша јављао је у Цариград, да се устанак распаљује јаче по у 1875. Ст. Јакшић образовао је био чете у околини Ливна, Голуб Бабић на Горњој Уни, Влајковић на Грмач планини око

Рисовца, Лазар Живковић на Доњој Уни око Ораховице, западно Бање Луке и између Сана и Врбаса, католички свештеници око Травника. Тих је чета било у априлу око 27, а могле су бројити око 12000 бораца. Оне су радиле без заједничког плана.

Знамо шта се тад кувало у Европи, — како су Србија и Црна Гора ступиле у савез (4. јуна 1876), а 18 јуна кнез Милан објављује ратну прокламацију са Делиграда, а већ 15 јуна Кнез Никола јавио је Црногорцима, да ступе у рат против Турске.

Тад многобројни добровољци Босанци ступају у српску војску. Како је овај рат сиршио, познато нам је, а према тому и устанак херцеговачки.

А сад да се вратим на главно, а горње сам у кратко изишо, рад бољег разумевања рада Херцеговског одбора.

Усташе су тријеле страховите оскулице, издржавале у истини мученичку борбу, особито босански, јер ни на којој страни не имали слободног земљишта за опрему и организацију, за одмор и промену, за набавку и доставку ратних намирница, док Херцеговини, здружени са Црногорцима и Бокељима и добровољцима из Италије, Русије и из других крајева, много су боље стајали. Била им за леђима Црна Гора, а готово и сва материјална помоћ од свих славенских и неславенских одбора, шиљана је највише херцеговачким усташима, и то преко Херцеговског одбора, преко ког је и велики Гарибалди и Римски одбор послао похвална писма војводи Мићу Љубибратићу, као и сажалење рад бесног стања херцеговачке нејачи и сиротиње.

А како ли је било тешко гледати порушене домове и села српска по Босни и Херцеговини, нејач јалну и жалосну, да се по белом свету потуца од немила до недрага, — како ли их беше гледати у часу бежања, — од непријатеља опкољене, — родитеље, где изгубили децу, а деца своје родитеље, — жене, да не знају за мужеве, сестре за браћу, — други, где налазе полу-смрзнуту децу, — тоде, босе, гладне и жедне, без крова, а повише света, како их аустро-угарске власти прогоне из села у село, из округа у округ. Па и они, што пребегли у Србију и Црну Гору, тешко им било, као и онима, што остали мирни код куће.

Херцеговски одбор главни је био у херцеговачкој буну. — Према од њега сачуваним списима, види се, да највише било добровољаца из Црне Горе, затим италијанских добровољаца, Бокеља, и то највише једно 20 из ошћине херцеговске, између којих је и мој пок. отац био, девет Браића и још погдекоји, неколико Срба из других српских крајева и Руси.

Овај је одбор био у вези са римским, дубровачким (Гундулић, Ковачевић Перо), цетињским (митрополит Иларион и Шп. Ковачевић), одеским (Вучетић, А. Катурсић), Новим Садом (Св. Милетић, Арса Пајевић, Подит), тршћанским (Велмир Ломбардић) итд., што се све види из писама и брзојава овог одбора, која се још сачувала, а ја их нашао међу списима мог пок. стри-

ца Јова, тадашњег одборског благајника, — Стално је, да се је изгубило доста списа овог одбора, али и по овоме, може да се види његов рад и важност списа за тачно упознавање невеснињског устанка. Списе, који до нас допрли, ја их у препису износим.

I.

Проглас „главног одбора за ослобођење“ и позив на устанак 31/19 јула 1875. — Саставио га мој стриц пок. Јово Накићновић, — својом руком.

Коме нијесу познати зулуми турски, ко није видео страдања и муке христјана у Турској, тај не може ни да појми, што је то раја, да ли је то какво животно бесловесно, или неки род људски, који је створен само да робује, да раја буде.

На срамоту овог просвјетног вијека и на љуту жалост цијелог славенства, данашња раја турска није нико други него српско-бугарски народ, огранак великог ставла славенског. Па дочим остали народи напредују у просвјети, језгро српског народа пропада у тами, губи се у ропству. Та чудна је ова коб, што српски народ гони, кад и браћа, по крви и вјери, неће да му пруже моћну руку, док страни народи находе штедре заштите код њих. Рекло би се као да наше муке и страдања не допиру до уши срећније наше браће, те, не знајући зла, која нас пљаве и не воде бриге о нама. Но толико се до сада говорило и писало, толико се мученичке крви лило, да би било узалудно више и ријечи трошити на доказивање мука и страдања јадниј христјана у Турској. Овај пут, једном за свагда, прегнула је херцеговачка раја, или, да јуначки на бојном пољу сва изгине, или да задобије слободу своју, без које даље не може живјети. Овијем, лакше, позивљу најприје своју браћу, која су у турском ропству, да устану и оружје лате, па што Бог да и срећа јуначка. Свакако нам је боље поштено умријети, него срамно животарити као до сада.

Доље потписани главари усташки даље позивамо браћу своју Србе у Црној Гори и кнежевини Србији, да нам далају братску руку помоћи, да се ослободимо ига турског, те тиме да ослаже себе и нас.

Молимо све остале славене по цијелом свијету, да би нам пружили помоћи, како би лакше скинули љагу са свога народа, што моћни Славен пунта, да му брат до саде робује, да турска раја буде.

Просимо помоћи од сваког, без разлике вјере и народности, поштеног човјека, који цијени слободу и поштује право.

На посљетку држимо да имамо и разлога тражити помоћи и саучешћа од свију народа европских, јер да није било српске мишице, која је сузбијала турску силу, да се не шири даље и не

поплави цијелу Европу, не би данас у просвјети и благостању толико од нас умакли. — Дугују нам, дакле, сви народи Европе, те с правом очекујемо, да нам зајам врате. При том негод се до данас крива за слободу мила, свуда је Србин, или други брат Славен, учествовао, и није штедио живот за извор општег добра, слободу. Нека претстави сваки себи, какво је то жалосно живљење, кад човјек сваки трен мера да стрши, кад ће му Турчин доћи, или да га убије, или да му имање однесе, или да му кћерку-жену, нејако дијете уграби, осрамоти, потурчи или напоследку из освете на комаде исјече. О жалосног живљења! О тешког злудума! Па се још наводи људи, који Турчина бране, који му подржавају истрошено здравље? Па такве би имали сви народи са свијета збрисати, да му трагу у роду људском не остане.

Човјечанство, тебе зовемо у помоћ, ти нам притеци и помози скинути тешке окове, што човјека до скота понижује; ти пробуди уснавано чувство братског осјећања и љубави христјанске; ти распали мржњу и гнушење спрам тиранства!

У надл да ће ове наше молбе одзива наћи код сваког поштеног човјека, остајемо у кривој борби, очекујући моћне и брзе помоћи.

У Херцеговини, 31/19 јула 1875.

у име:

Усташког одбора за ослобођење.

О. Софропије Спремо, игуман	Видак Копривица
М. Завале.	Раде Алексић, јузбаша Рудине.
Борбе Радуловић, из Мостара.	Раде Боснић, јузбаша.
Бобо Бурковић.	Баћо Мићуновић, Рудине.
Михаило Гучић, из Невесиња.	Лазар Шочица, из Пиве.
Илија Стевановић	Вуле Ашичић
Тришко Грубачић	Живко Шибалија.
Мијо Брстина, из округа Столачког.	Зуко од Алуге.
Лука Петковић.	Јоксим Кнежевић.
Глигор Милчевић, из Аљбонира.	поп Богдан Зимовић, Гатачки.
Дамјан Папић.	Лука Канкараш, из Голије.
Дун Иван из Рамнога.	Бело Спајић.
Стојан Ковачевић.	Тришко Вукаловић, из Зубаца.
Томо Томашевић Крушевачки.	Никола Дерић, из Суторине.
Максим Баћевић, војвода Бански.	Гишан Миљанић.
Зекко Огњеновић, јузбаша.	Штаница Копривица.
	Благоје Копривица.
	Никола Копривица, из Бањана.

Page Dreckuit, jystama Pygune.
 Page Tocnut, jystama
 Čaho Mubynalut, Pygune
 Masap Corung, us tute.
 Byre Anurut " "
 Kuberu Mubarnj,
 Jyko oz Arnje,
 Jokeu Kneublut
 Moř Bogran Jurocut, Tamarku.
 Jyko Kruhapan, us Torup.
 Belo Čajuh
 Mprutis Pofkurokut, us Jyduca.
 Nikola Jernut, us Cydopune.
 Turman Kusbarnut
 Mironna Koprubuzo
 Čarsoje Koprubuzo,
 Nikolna Koprubuzo, us Čarsona.

2.

Mrtanova kermenovlotoj ožbora za osceparagan
 kermenovje 1875 u namy cy čumy: Jyřke kares Bojnovit, opecegovit,
 Jyko karmatčnovit, duarajovit u St. Mirona Jolevovit u Jyřke Jyřke-
 kuit. Mprutaj pogrjybe na čakjytane, mmo ope opevota, za čerpa-
 gojybe.

Mrtanova, $\frac{23}{14}$ Jyca 1875.

Mpr mmo ce kermov i nase, ga cy mmo črta črta
 u kermovlotoj kermovlotoj opevota u čumam opevota čumam opevota
 ga ce jyvno opevota opevota opevota, mmo čer ga jyvno na
 opevota opevota mmo, kerm mmo u opevota opevota opevota
 opevota, opevota ce jyvno opevota opevota, kerm mmo ce jyvno
 opevota opevota na čumam opevota opevota mmo črta.

Mpr mmo ce čumam opevota: Jyřke kares Bojnovit, ope-
 cegovit, Jyko karmatčnovit, duarajovit u St. Mirona Jolevovit, kerm
 mmo ce jyvno, ga jyvno u opevota opevota opevota, mmo ope

Установа херцеговског одбора за пострадале Херцеговце 1875. У њему су били: Борбе кнез Војновић, предсједник, Јово Накићеновић, благајник и Др Милан Јовановић и Јефто Гојковић. Позивају родољубе на скупљање, што пре, прилога, за страдајуће.

Херцеговци, 28/14 јула 1875.

Тек што се просуо глас, да су наша браћа Срби у Херцеговини прихватили оружје и устали против дин-душманина, да се једном ослободе срамног робовања, или бар да јуначки на бојном пољу изгину, кад им и онако сваким даном грози смрт, — овђе се установио добротворни одбор, који ће сабирати добровољне прилоге на помоћ страдајуће јадне наше браће.

У одбору су ова лица: Борбе кнез Војновић, Др Милан Јовановић, Јефто Гојковић и Јово Накићеновић, који су се заузели, да скупљају подарке родољубиве браће, те да достављају помоћи, ће највеће и најпрече нужде узбуле.

Овијем се позивају сви родољуби, без разлике вјере, на позив, што је одбор разгласио путем јавнијех листова, да би се сваки, на свом крају, заузео око скупљања прилога, како би се, што прије бједнијем страдалницима могла пружити помоћ, да бар нејач не скапље од глади.

Света је дужност сваког поштеног човјека биједноме помоћи, а тим прије, што изгледа помоћи баш онај, који се највише борио, да азијатска неман не поплави цијелу Европу, као што је у свијету своје снаге и намјеравала, да јој није стао на пут српски народ, који је потоцима крви своје сүзбијао азијата и пријечио му даље ширење.

Помозимо, дакле, биједнима, не гледајући, што дипломате мисле! Може бити, неко држи, да није сада згода устанку, те би рад био огањ угасити, али јадна раја не смије чекати згоде, јер је даншнице нестаје, и то с главе, на кал, по мишљењу дипломате, наступи згода, онда више неће бити раје, те се неће имати ко борити. Треба помислити, да у ово посљедње вријеме толико је нестало српског народа и у Херцеговини, да, ће су отрагу неколико година били чисти Срби, данас су половином насељени Турцима, или потурчењацима. Не оклевајмо, дакле, док смо на вријеме! А даље нећу, јер ријечи не помажу, него дјела; — на рад дакле свак, ко чиме може! — Омладино, доста си говорила, вријеме је већ, да почнеш и радити, на дјело, браћо, коме није српство празно слово, или копрена раскошно-рахатног живљења!

Добротворни одбор херцеговски за страдалнике хришћанске у Херцеговини.

Благајник:
Јован Накићеновић.

Предсједник:
Борбе кнез Војновић с. р.

Позив херцеговског одбора, преко новина, за помоћ пострадалим у Херцеговини.

П о з и в

У сусједној Херцеговини подигла се наша браћа, да оружаном руком извојују себи благодети грађанске слободе, која им се од више вјекова закрађује на поругу човјечанских права и на срамоту цивилизованих европских народа. Грађански је рат заврптао буктињу, која у рукама разгњевљених Турака грози, да проспе смртоносан огањ, над главама бијелне и пешине херцеговачке нејачи, и да уништи бједноме цароду хришћанскоме и у Херцеговини и оно мало земаљскога добра, што му је још оставила самовоља његових господара.

У таковој крајњој невољи света је човјечанска дужност, спасавати и хранити оне, који немају снаге, да понесу теготе очајне борбе, него склањају то живот изнад границе своје постојбине и ту траже руку помоћи у својој невољи.

За ове страдалнике, као и за рањене борце, састао се овђе на самој граници Херцеговине, добротворни одбор, који је себи ставио задаћу, да по могућству олакшава слабима и нејакима сносити тешку невољу, која их је постигла.

У тој својој човјекољубивој намјери одбор се обраћа на штедроту хришћанске браће, гђегоб је има, увјерен, да осјећају пуно саучешћа према својој страдајућој браћи, и моли у име хришћана невољника у Херцеговини, да то саучешће посвједоче дјелом, те да што прије притрче у помоћ биједним страдалницима, те да им помогну сносити оно мало гола живота, што им је још преостало.

И најмиње дарове, који се упућују на председника одбора, примају се благодарно и располагаће с њима одбор санјесно и правилно.

Добротворни одбор херцеговски за страдалнике хришћанске у Херцеговини.

Председник:
Борђе кнез Војновић.

* * *

Потребно је да се сада каже нека реч о осталим одборима, па затим да се настави даље приказивање докумената и кореспонденције Херцеговског одбора, које је С. Н. даље нумерисао од броја 4 до броја 63.

Као што је већ речено, постојали су и други одбори и комитети (римски, дубровачки, цетињски, одески, новосадски,

Порука.

У сусједној демократској земљи се нема брата, да окупационој руци потпуној себи најбољом братунак се ододе, која исе од бине брелове затрпачује на окупацију најбољег права и на правоту јуридикционалне државне народа. Братунак је рат сабранио ду: киницу, која у рублима разговарана Порука трону, да српске сиротинама отац над славом бједне и небуке земљоборне нејам, на да уједињени бједне народу кривичанеке у демократској и на мало земљоборне добра, што му је још сабранио сабранио небуке потпуно.

У таквој крајној небуке свему је најбољег државина, сабранио и правоту ота, који немају отац, да отацу отаца отајне добра, небу елиманују по киници и снаг правоту отајне отајне: бине и туј отајне рубли потпуно у отајне небуке.

За ове отајне добра, као и на правоту добра: отајне се отајне на самој правоту демократској државина отајне: који је себи сабранио "отајне", да се потпуно сабранио сабранио и нејамна сабранио отајне небуке, која исе потпуно.

У тој отајној најбољег најбољег најбољег отајне сабранио сабранио отајне државине отајне, отајне је исе, отајне, да отајне отајне сабранио отајне отајне државина, и исе у исе државина небукеке у демократској, да се сабранио отајне: отајне, те да што отајне отајне у отајне отајне отајне: отајне, те да исе отајне сабранио отајне отајне небуке, што исе је још сабранио.

И најбољег добра, који се отајне на отајне: отајне отајне, отајне се државина, - најбољег сабранио сабранио отајне.

Државина отајне демократској сабранио државина у демократској.

Државина:

Државина сабранио.

тришћански, те одбори уздуж нијеле Далмације, како рече С. Матавуљ у навесној књизи). Мишљења смо, ипак, да сада и овде, приликом ове јубиларне прославе Херцег-Новог, долази у обзир само приказ рада његовог одбора, чак и кад би било временски и технички могуће прикупити архивску грађу осталих одбора, уколико је она и сачувана, јер овај напис нема такав задатак, нити амбицију. Наравно, ко буде желио и могао да то све комплексно обухвати и обради, укључујући и устанак у Босни, има за то времена, јер то није везано за овај јубилеј.

Поред тога, као што рече писац, „Херцеговски одбор главни је био у босни“, а сви остали били су нека врста његових огранака — „истурених шалтера“, како би данас економисти сликовито рекла. У цитираном писму Цвијићу писац напомиње, да ове спадају и списи „лок. Вељка Ломбардића о Тришћанском комитету за Херцеговце 1875, јер је тај комитет у тијесној вези са Новоским био...“ — Међутим, из самог овог писма С. Н. протиче, да је он при обради имао у виду те списе Ломбардића, који се сада налазе, као што већ рекосмо, у Архиву Херцег-Новог. При њиховом лстимичном прегледу видљиво је, да се углавном ради о истој активности, инкорпорираној у укупно деловање Херцеговског одбора, који је и усмјеравао рад Новосћанска Ломбардића, односно Тришћанског одбора.

Такође смо мишљења, да не би имало потребе да се приказује целокупна кореспонденција Херцеговског одбора, која се сва односи на исту проблематику (пропагирање борбе, организациона питања, прикупљање и слање устаницима и народу сваке врсте помоћи, те избеглицама и рањеницима...).

Ипак — да би се могао сагледати пожртвовани рад свих учесника у овој помоћи, изнећемо изводе из неких писама и докумената, за које налазимо да су карактеристични, а неке ћемо дати у целини, као што је то већ урађено са документима број 1, 2 и 3. Ићи ћемо даље редом, како је све то у рукопису нумерисано, прескачући писма, која смо горе општено навели.

- 7 — Одбор брзојавља „Гласу Црногора“ на Цетинју, да су Турци позвали главаре на тобожињи договор, па петину појекли и девет заробили, те три села запалили, а дво војске затамничили у манастиру Дужи, која вапије, да је Мића (Љубибратић), са дружином, избави.
- 12 — Неки списак добровољаца (2 Србина из Граца, 1 Чех и 1 Талијан).
- 13 — Арса Пајевић из Новог Сада јавља 29. VIII Јову Накићеновићу (даље Ј. Н.), да све његове дописе објављује у „Застави“, као и све уснијехе, који их неизмјерно радују, те да шаље прилоге... итд.
- 14 — Ј. Н. брзојавља „Застави“, да је у боју на Зупцима погинуло 80 Турака, а само 3 устаника, те да су се Турци морали повући.

- 15 — Перо Ковачевић, судија из Дубровника, јавља Ј. Н. да је стигло 500 коња, као и 20 добровољаца . . . , те шаље новацита.
- 18 — Неки Радвановић пита Ј. Н. да ли је истина, да кнез Никола пропушта храну Турцима у Никшић, а Ј. Н. истог дана одговара: „Није истина. То су тенденциозна потварања, Добровољци Црногорци боре се око Никшића и Касабе . . .“ ита.
- 18а — Милетић из Пеште тражи да Ј. Н. набави сталног дописника „Заставе“ са бојног поља, уз хонорар, ако то већ није урадио Лаза (Костић).
- 21 — прота Миња Радонић пише из Богојева (19. IX 1875), поред осталог . . . , да враћа 50 форинти у банкнотама (треба му у злату и сребру); тражи још 220 добровољаца; јавља, да му је пребјегло 5 Турака, да се с нашим боре против турских зулума, те да их је оделом даривао; даље јавља, да су код њега везани Зека Стајић и Јоко Вице, те да ће и друге издајнике извести пред народни суд.
- 22 — Цетињски одбор јавља, да је у Црну Гору пребјегло преко 25.000 херцеговачке сиротиње и болесника, па тражи за њих зимску одећу и обућу, те лекове, посуђе и новац, а храну ће им они обезбједити. Потпис — Митрополит црногорски Иларион.
- 24 — Миња Радонић јавља, поред осталог, да је претходне ноћи (19. IX) морао да запали 100 зубачких кућа, а и још ће, да се у њих непријатељ не би уселио; даље јавља да је народни суд (у саставу: Гајо Стајић, Буро Вице, Обрен Вучуренић, Томо Милета, Тринко Радов Вучковић, Томо (Стеван) Томашевић, Никола Радонић, Вилиш Радановић и Вуко Беко) изрекао смртну казну Јоку Вици и Зеку Стајићу, те да ће бити јавно, пред народом, стријелани, да ће им се имаће одузети у корист народне војске, а куће биће спаљене; такође јавља, да је прошле ноћи извршена смртна казна над Симом Радонић из Крушевица; даље јавља да му придолази доста Црногораца, па тражи разну одјећу и опанке . . .
- 27 — Ј. Томашевић из Котора шаље 4000 капсула и 227 оловних пломби, те за будуће испоруке тражи паре унапријед, да би платио „чим вапор из Тријешћа стигне“.
- 28 — Миња (Радонић) јавља, да је Пеко (Павловић) побио 50 Турака, а изгубио само 4 борца, док их је рањено 16, па тражи лекова, хљеба и муниције.
- 29 — Моња тражи неког стручњака за топ и топшију, као и Булета.

- 30 — Бјелобрк Јефто опширно и детаљно пише о снабдијевању преко Суторине и шта му све још хитно треба.
- 31 — Бјелобрк јавља да је послао у Суторину три топије, те да Ј. Н. обезбиједи 100 људи, да би се избио топ на Зунце.
- 33 — Миња опширно пише о нападу турске војске, у јачини од 3 до 4 хиљаде, а устаника је свега 550, па су се морали повући, но главнишу су склонили у брда (храну и цебану), а Турци су сатрали све на што су наишли; детаљно износи план предстојеће битке и тражи робу за војску...
- 34 — Бјелобрк јавља, да су их Конављани уцјењивали, но ипак су тои пренијели (120 људи...).
- 36 — Бјелобрк тражи хитно објашњење о приспјелој лаћи под Мелине, а затим под Херцеговину... (прибојава се павла-ска Турака, уз провост Аустрије).
- 37 — Ломбардић јавља да шаље неке добровољце.
- 38 — Бјелобрк јавља, да је у великој оскудини са хљебом, да Мињи шаље дневно само по два коња, и да он даје хлеб само страним добровољцима...
- 39 — Капетан Перини Ф. тражи одело, да би се, због болести, вратио у Рим.
- 42 — Катурић из Одесе шаље за сиротињу на Цетињу 2000 форинти, а за Одбор (устанике) 3500 форинти (писмо од 7. X 1875).
- 43 — Бјелобрк опширно пише о завади Пека (Павловића) и Миће Љубибратића), наводно због хране и цеване, а уствари, да су они „двје партије, завањене до гуше“, па тражи инструкције од Ј. Н.; додаје, да су се жалили, тј. гужакали један другог војводи Петру на Грахово..., па док се они гложе, Турци могу да ударе и на Суторину, главну базу свих устаника...; још помиње нека 2 Црногорца, који на чудан начин планирају да запале турску кулу у Пресјеси.
- 45 — Лачић шаље Алексеја Гаврилова, добровољца из Одесе.
- 47 — Листа пописа неких добровољаца, уз трошковић (7 Талијана, 1 Чех, 1 Рус и 1 Србин из иностранства).
- 51 — Одбор дубровачких госпођа шаље рубље за рањенике.
- 52 — Римски одбор шаље преко Монталтиа (29. X 1875) писмо Гарибалди-а, упућено војводи Љубибратићу, са похвалама и бодрешем устаника, истичући своје ласкаво мишљење о устанку, кудећи италијанске добровољце, који су се вратили кући, а којих се стиди, а хвали Монталтиа и остале, који се боре за слободу Срба; савјетује Талијане, да буду према народу учиниви и пажљиви, да поштују Српкиње, као мајке и сестре...
- 54 — Клајић шаље Војновићу једног француског официра (Барби-а).

55 — Бјелобрк поново извјештава Ј. Н. о завади Миње (Радовића) и Мића (Љубибратића) „рад' хране...“, те извјештава да је стигло 40 врећа колача; каже да му се Мића жалио, да Миња сам прима сву храну и шаље је Пеку и Црногорцима, а да њему не даје ништа; Бјелобрк незна шта да ради у таквој ситуацији, но ипак би слао Мињи (Пеку), јер га је влада послала.

57 — Монталти свечано изјављује да је решен да се бори за свету ствар Срба... (ваља у вези са писмом Гарибалдија?).

59 — Одбор пише „Застави“ и „Истоку“ („без наливка“, како примећује С. Н.):

„Консули Њемачки, Италијански, Аустријски, 6. септембра захтијеваху састанак (са) војводом Љубибратићем, Луком Петковићем, Трифком Вукаловићем, по налогу њихови влада. Састанак одређен 7. на Брањевнику. Војвода са главарима оде помоћи Пеку Павловићу. Груић са Спасом Асановић дочека консуле. Одговори: Да цела Херцеговина мора заједнички преговарат, да се све вође искупе; нужно примирје. Турцима давати дневно апровизиације, место — конференца црногорска или аустријска граница. Турска се не признаје; зато европска комисија без Турске. Уговорено, да изврше европски комесари.“

(Одбор)

60 — Фрагмент опширног боја на Муратовици (23. II 1876, у коме су се устаници сукобили са великом турском војском (са „9 табора“), на челу са Селим-папом (није познато, чији је ово опис); фрагмент гласи:

„Фрагмент једног писма. Бој на Муратовици, 23. фебруара 1876.“

II

23. фебруара.

Муратовица на истоме разбоју. Запуши се душманска крв. Турци се у јата стаскоше и нагло похиташе из Гацка у Горанско, да пронесу Чемерми Паши, бједној браћи Турцима, кој нијесу ништа друго него заточници у Горанску, као још неким мјестима, као Црквицама, Горанску, Никшићу итд. Турака је било при овом походу 9 табора, а пред њим Селим паша, као главни командант. Селим је похитао с његовом групом да за један дан у Горанско продре и онет (се) натраг поврати, гледећи преварит војводе усташке, које су се отаборили били у Голији до утеса, јер бо се Селим и прије опржио наглећи преко Муратовице 1. новембра, на тек му се ране замириле бијаху, а сад га већ друкче по срцу и образу чекају.

Селим паша бијаше пут свршио за у Горанско и таин проио, резерве војничке од Гацка до Горанског на све

главне позиције бјеше оставио за собом. А највишу резерву држане на гласовитој Муратовици, у тврдом кланцу. Међу њима бијаху 2 тона четверофунтовна острагуна и остала топовска опрема и мазге.

На положају сјеверо источно до Муратовице била му је II резерва у Шањима, сад при повратку Селимову и његове војске, кад уморен од пута маширање, без икојег страха од усташа, тада га изненади војвода Сочица с трубама, које је прије од Турака отео, с браа Међебе, с неколико момака, кој' хитро стигоше из крване Дуге, које би овим начином:

Хитра стража, која је стављена од стране Пивљана, да прегледа и пазн турске путеве, кад види Турке на равном до близу Муратовице, похита у Дугу и јави прво витешком соколу, војводи Лазару Сочици и витезу Пеку Павловићу. Оба ова храбра јунака хитро учинише глас у све војске, које бијаху по логору растављене на једну квадратну миљу, — тад истуре пушке, викну: Јунаци, браћо, свака па ноге за Христову вјеру, и потеку 5 сата хода обичног. Од вођа при доспје војвода Сочица са 200 момака, те их раздијели у 4 одјелака по 50 друга и јави се Селим паши са четир стране оловом из пушака. Први одјелак од Папоса, други пресјеку Турке, док између Муратовице и Гласовите још војске стиже устанке. Турци се нагну бјежати, али не могу, док стигне и Пеко Павловић са 100 момака, које обје војске помијешају и Турке поломе, те им отворе пут, да могу бјежати у Гацко и усташа навалс Турцима с леђа. У то стигао бијаше и војвода бањски, Симо Баћевић, са још неколико војске Бањске, Пивске и Дробњачке (Пекове), које број износио до 800 стотина (очигледна тријешка) и до Попова посијеку Турскије 300 глава, а Турци све једнако падају као гора и у велики снијег провадаху, и већ је поћ била пала на земљу. Око Сочице и Павловића бијаху војници, и укочени од умора, и главама турским, оружјем, олијелом и сатовима окићени, — за један час, кад више не могоше гонити Турке од умора. Тад Сочица викне: напријед браћо, за крст часни, за образ, за слободу! Тад се освет по тамној ноћи напуште војске скуча усташке и потуку Турке до ноге и посијеку им глава 800, а мртвим и рањеним — није извјестан број, јер су Турци орли, па крију, и тако на уру пред поноћи већ у Гацко отму турске топове са свом опремом и све коње јахаће и мазге, па и самог Селим паше оба ата отму, па и сами Селим лоби три ране, а његова парипа јане сада војвода Лазар Сочица. И топови су занста крви обојени, јер су све топовије исјекли, између којих је први Василије Пивски перјаник посјекао управитеља топцијског.

Селим паша срам га било не постиже се оставити у Шиви до Гацка 800 низама, царски синова, све без глава, топове и коње, а не стиже се доћи пјеше у Гацко Муктар паши и то све трчећи кораком.

Усташа иратили су Селим пашу до уру по поноћи и срећом усташком није их нише погинуло по само 6, а 7 рањеније. По том овака битка ријетко се догађа. У част нек служи и вјечити спомен Сочини, Павловићу и Јововићу и осталим момцима, који су у тај бој стигли.

Да је Бог дао и умор усташа од далека трчања и да је још стигао Зимонић, Радовић, Милићевић и друге које су 5000 војске, кој у по уре не моглоше стићи, не би отале жива Турчина утјекао од 9 табора.

Сад Муратовица постаје паклена гробница турска, ће их многе пророк к себи позва, а живијем (Турцима) страх задава, страх, страх!"

Број поубијаних Турака (300 + 800 = 1100), назначен у овом заиста сликовитом опису самог боја, вероватно сачињеног од неког учесника, скоро да се слаже, чак је и скромнији од енциклопедијских података, где стоји, да је на Муратовици погинуло 1325 Турака.

61 — Под овим бројем С. П. је унесо следећи документ:

„Томо К. Поповић учи у Топлој преко 80 дјецe Херцеговачких избјеглица.

Госп. Тому К. Поповићу, учитељу

Топла

Пошто сте Ви одма с почетка, чим је побјегла нејач херцеговачка од зулума и насилја турскога, доље међ нама, — уз све Ваше дужности као учитеља топлашког од своје воље примили у повјерену Вам школу преко осамдесеторо дјецe херцеговачке, што мушке, што женске, и обучавали их и узгајали преко двије године без и најмање какве награде; то се овдашњи одбор за пријомцање прибјеглој нам дјечи, находит побуђеним изразити Вам овим своју најтоплију благодарност на том Вашем лијепом и родољубивом дјелу, којим сте одиста показали како схватаете свој узвишени учитељски задатак и како сте као Србин знали да вршите своју патриотску дужност.

Херцеговини, 23. августа 1876

Пресједник одбора:
Борбе кнез Војновић

Чланови:
Јефто Гојковић...

62 — Писмо Одбора у Дубровнику (на италијанском), којим извјештава, да шаље за школску дјецу херцеговачких избјеглица, коју учи Томо К. Поповић у Топлој код Херцеговог, — 50 конуља, 50 капа и 50 школских књига (марта 1876).

63 — Ова је је наведен последњи документ, који је С. Н. пронашао у архиви тајника Одбора (Ј. Н.), а то је писмо аустријског комесара из Котора, у коме стоји (на италијанском): „Аустријска државна власт не противи се, да Томо Поповић учи и херцеговачку дјесу, док се то не би косило са државним законима и док не би било на штету повјерене му дјене у Тонаљској школи.

Котор, 20. септембра 1876.

Капетан . . .”

На крају свог приказа Саво Накићеновић каже:

„Суторина је велику улогу у Устанку имала, ради свог положаја. У њој су усташки вође зимовали, — ту се за усташе храна и цебана доводила и одатле на положаје износила, — ту рањенике и болесне носили, као и комесар усташки и Одборов становао.”

Поред предње пишчеве напомене, из наведене документације и целе кореспонденције виљавно је, да је Суторина — захваљујући свом посебном граничном геополитичком положају — заиста одиграла битну улогу у овом трећем по реду херцеговачком устанку, а такође и у претходном, под руководством, као што је већ речено, Луке Вукаловића (в. „Бока“, С. II., репринт, Одбор за прославу 600-год. и Архив Херцег-Новог, Штампарија Требиње, 1982). — Ова чињеница намеће потребу, да се поопшто наведе и о тој улози Суторине, уз неколико претходних напомена.

Суторина, здружена са Зупцима, спопљиво је живела до 1852: имала је своју самоуправу, плаћала мали данак Турцима, управа је била у рукама главара, које је сам народ бирао (на збору Суторана), све спорове решавао је „Суд добрих људи“, на задовољство народа итд. Међутим, негде у то доба Турци почеше све више да киће и утњставају народ по Херцеговини, а и по Суторини. То је довело до буне и четовања Луке Вукаловића, за које се он све до 1857. припремао у Суторини, у договору са Новањанима, а уз сагласност и помоћ кнеза Данила, при чему му је главни организатор био Мићо Љубибратић. Уз помоћ Богдана Зимонића и пригорских главара („харамбаша“), Лука је те године отпочео устанак са запаженим успесима. Осим тога, уз помоћ 600 Бокеља и 8 Херцеговаца (остали су водили борбе око Зубана . . .), које су предводили суторински главари Никола Дерић и Шпиро Лучић, — Лука је освојио турску кулу у Суторини, задобивши велики плен, при чему су се Турци разбежали . . . Но, кад је Лука морао да притекне у помоћ борцима око Зубаца, аустријски генерал Гаврило Родић подмукло је ударио на Лукина небрањена утврђења, разорио кулу у Суторини, а плен однео, као и два гвоздена топа, набављена из Доброте. На

жалост, као што рекосмо, устанак је временом сасвим спласнуо, услед неслоге његових вођа, те зависти, сплетки и несугласица, у чему је имао удела и кнез Никола, апсолутиста и противник демократских слобода, мада је помагао устанике, као и његов претходник кнез Данило, први световни владар Црне Горе, убијен у Котору 1863. (в. „Лука Вукаловић, херцеговачки велики војвода“, Ј. П., Летопис Нови Сад, 1874, репринтовано у Никшићу 1931. и у Требињу 1970, приликом откривања спомен-бисте Луке Вукаловића, рад вајара Луке Томановића).

Позивајући се на Пелагићеву „Историју херцеговачког устанка“, писац наводи да су и у овом невесињском устанку учествовали Срби из свих крајева, те још понеко, као и нешто страних добровољаца. Истиче да ни овај устанак није дао жељене резултате захваљујући вештој Андраши-Бизмарковој дипломатији, па су тако Босна и Херцеговина постале део Аустро-Угарске, која их је одмах почела плански насељавати, претежно католичким становништвом, у уверењу да ће јој оно бити верно. Тиме писац завршава свој приказ невесињске буне, сачињен на основу цитирање документације Херцеговачког одбора за „страдајуће Херцеговце“.

Мада је сва ова сачувана преписка ишла на тајника и благајника Одбора, не би требало изгубити из вида улогу његовог председника, Борба кнез Војновића Ужичког, како се он потписивао. Према наведеним белешкама Сима Матавуља, Борбе Војновић је био, као најугледнији грађанин и потомак старе новске породице, биран за председника општине, а затим за делегата и председника Далматинског сабора у Задру. С обзиром на те његове квалитете, он сигурно није био само формални председник овог одбора.¹

Ако би требало дати неки резиме о учешћу у невесињској буну три њена битна фактора, вероватно би се могло рећи следеће:

1) за Херцеговце — да су дигли устанак и понели херојску борбу за слободу, те поднели највеће жртве;

2) за Црногорце — да су у устанку били најмногобројнији и најборбенији и

3) за Бокелце — да су спровели организацију устанка и пружања помоћи устаницима и „страдајућим Херцеговцима“.

Намеће се још једно опажање. Наиме, анстрахујући гуђински суверенитет над овим просторима (власт Турске и Аустрије), сам народ ових крајева око Зубаца и тремеће никад није осећао никакве вештачке границе и деобе, нити налазио, а још мање „трагао“ за ма каквим националним диференцијацијама — осећало се увек јединствено.

¹ Видети додатак на крају овог приказа, накнадно добијен од др Крунослава Спасића, научног радника САНУ.

Једнака осећања прожимају и ове наше послератне зборове „Братства-јединства“, испуњене још и социјалистичким патриотизмом, — који почетком августа окупилају, ове, на истој тремећи, братске народе трију наших социјалистичких република — Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе. Они ту прослављају онај августовски дан, иначе трагичне 1941. године, — кад су се — на позив КПЈ, а под руководством легендарног Саве Ковачевића — састали родољуби ових крајева, да се договоре о подизању устанка и организовању херојске борбе за слободу, и то на истим свим Зубачким Ублима, где су се њихови делови — знани и незнани заточници невесњске буне — непролазном славом овенчали.

Већ поменусмо марксистичку мисао о Југословенима и уопште о судбинској неминовности малих народа, чак и кад нису браћа, да се узајамно повезују, да би могли опстати. Можда изгледа депласирано уплитање те идеје у овај нарис, јер то превазилази оквир његове намене. Ипак, сматрамо да то није сувишно, јер наведено онажање важи и дан-данас за наше заједништво, без обзира на друкчију међународну констелацију (блоковски односи, несирстаност, Титова историјска мисија...). — Видели смо да је заједништво и те како било присутно у невесњској буну. Сетимо се само импресивног позива на устанак и директног апела за помоћ, који су, оба, уродили плодом. Ова два историјска документа, која су дала тон невесњском заједништву, сачињена су управо овде, у Херцег-Новом, у граду који никад није изневерио своју часну прошлост.

БИЉЕШКА О БОРБУ ВОЈНОВИЋУ*

Кнез Буро-Борбе Војновић, правник и политичар (Херцег-Нови, 1833 — Задар, 1895), стриц Ива и Луја Војновића, потиче према народном и породичном предању, као и врло документованом и савесно рађеном делу попа Сава Накићеновића *О херцеговским Војновићима* (Дубровник, 1910), од „рода Немањића“, то јест од познате и „врло јаке личности“, војводе Војна, ожењеног сестром цара Душана. Од њихових синова најпознатији је био Војислав. Он је око 1355. држао читаву област источне Херцеговине, од Конавала до горње Дрине са Сјеницом. Остао је веран цару Урошу. Имао је честе сукобе са Дубровником.

Каснији подаци о оним „ужичким“ Војновићима доста су оскудни, али се зна да су њихови потомци из Попова у Херцеговини прешли у Херцег-Нови када су овај град и околину крајем XVII века напустили Турци и заузели Млечини. Историја лозе Војновића кроз векове свакако је једна од најзначајнијих, најразноврснијих и најзанимљивијих из наше прошлости. Кроз њу се у малом огртава добар део неколико векова. У XVIII веку њихови потомци су израдили генсалошко стабло да би утврдили своје сродство са „ужичким“ Војновићима, а 1873. аустријска влада је признала право на титулу *conte* Бору (Борбу) и Косту Војновићу, стрицу и оцу Ива и Луја Војновића.

Буро Војновић је учио гимназију у Дубровнику а студирао у Палови и Бечу. Био је председник општине Херцег-Нови, њен посланик у Далматинском сабору од 1867. и његов председник од 1877. до смрти. Са Стјепаном Митровим Љубићем и још три посланика представљао је Бокву которску и Далмацију у Царевинском већу у Бечу. Један је од најзначајнијих вођа народног покрета у Далмацији. Помагао је кривошијске устанике и био посредник између њих и Аустрије, приводећи је да склопи

* Редакција је накнадно примила од др Крунослава Спасића ову његову биљешку о Борбу Војновићу, коју прилажемо овом приказу.

Др Спасић ће накнадно дати свестрану обраду лозе Војновића, чиме ће допунити рад Сава Накићеновића „О херцеговским Војновићима“ и родослов ове породице, који је сачинила Ксенија Војновић Ужичка, кћерка Луја Војновића (Загреб, Деметрова број 3).

повољан мир по усташике. За време црногорско-турског рата 1876. био је у главном штабу кнеза Николе и присуствовао бици на Вучијем Дољу.

После првог раздора у Народној странци 1873. приступио је „земљашима“, а после другог 1880. Српској народној странци. Према сопственој жељи сахрањен је крај свога оца поред манастира Савине, чији су добротвори бројни Војновићи као и српске цркве у Трсту. На њиховој надгробној плочи пише: „Свом милом родитељу Јовану Војновићу, потомку славне српске породице, у знак благодарности што му је крвљу у аманет предао љубав к српском роду, ону надгробну плочу положио и себи приправио син Борбе 1887.“

Др Крунослав СПАСИЋ

Summary

HERCEG-NOVI COMMITTEE FOR THE HELP TO SUFFERING PEOPLE OF HERZEGOVINA IN 1875.

Jovan NAKICENOVIC

The author presents as an integral part of the heritage of Herceg-*Novi* some insufficiently known facts about the participation of the people of Herceg-*Novi* in the Third Uprising in Bosnia and Herzegovina in 1875. First a historical review and the causes of the Uprising called «*Nevesinjska puška*» (the Rifle of Nevesinje) are given. They are followed by the review of the partly preserved documents of the Committee reflecting its complete work (the records are kept in Herceg-*Novi* Archives) Finally the well known fact that the Uprising hastened the solution of the so called «eastern problem», that is the decay of the Turkish Empire on the Balkans and the liberation of the enslaved people of the area, is mentioned. Unfortunately the people of Bosnia and Herzegovina, who suffered the greatest victims in this liberation struggle were again enslaved. At Berlin Congress the diplomacy of Austro-Hungaria got the consent to occupy Bosnia and Herzegovina (though it had hindered the struggle of the rebels). At last carrying on continual alienation of the native population, it annexed those purely Slav regions (1908). The presented records point out the decisive role of the Herceg-*Novi* Committee in the Uprising, first in its preparation and popularization, then in providing the rebels with weapons, clothes, food medicines etc, taking care of the wounded rebels and refugees; such a scene is presented in the impressive painting by Uroš Predić «The Refugees of Herzegovina.» (National Museum, Belgrade).

In the last part of the paper it is underlined that Zubački Ublj was the «epicentre» of the Uprising proving the united liberation struggle of the people of Herzegovina, Montenegro and the Bay of Kotor.